

EL-KISÂÎ'NİN DEVRİNDEKİ BAZI ÂLİMLERLE YAPTIĞI MÜNÂZARALAR

Yrd. Doç. Dr. H. İbrahim TANÇ*

ÖZET

Bu makale, Arap dili ve grameri âlimlerinden el-Kisâî'nin, devrindeki bazı âlimlerle gerçekleştirdiği dil tartışmaları hakkındadır. el-Kisâî, tartışmalarda kıyas metodunu kullanmıştır. Arap dilcisi ve yedi kıraat imamından biri olup, Kûfe nahiv mektebinin de kurucusudur. Tartıştığı âlimler şunlardır:

Hamza ez-Zeyyat, İbn Ebî Uyeyne, İsâ b. Omer es-Sekafî, Ebu'd-Dînâr el-Arabî, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ', Ebû Yûsuf, Muhammed b. el-Hasan, Sîbeveyh, el-Asmaî ve Yahyâ b. el-Mubârek.

Anahtar Kelimeler: Münâzara, Kûfe, Nahiv, Şiir.

ABSTRACT

Arguments Which al-Kisâî Had With Some Scholars in His Era

This study is about some arguments that al-Kisâî had with the scholars in his era interested in Arabic language. He, in his discussions, used method of analogy (qiyas). al-Kisâî is well-known Arab philologist and one of the seven reading (Kur'an leader), and is organizer of Kûfa syntax school. Those are some scholars with whom al-Kisâî had arguments:

Hamza az-Zayyât, Ibn Abî 'Uyayna, 'İsâ b. 'Omar ath-Thaqafî, Abu'd-Dînâr al-'Arabî, Yahyâ b. Ziyâd al-Farrâ', Abû Yûsuf, Muhammed b. al-Hasan, Sîbavayh, al-Asma'î and Yahyâ b. al-Mubârak.

Key Words: Munâzara, Kûfa, Nahw, Syntax, Poetry.

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı.

GİRİŞ

el-Kisâî'nin (119-189 / 737-805) asıl adı, Ali b. Hamza b. Abdillâh'dır. O, el-Kisâî nisbesini daha sonra almış ve onunla tanınmıştır. Kûfe'de küçük yaşta ilim tahsiline başlamış ve orada Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'tan kıraat, Mu'âz b. Muslim el-Herrâ ve Ebû Ca'fer er-Ruâsî gibi âlimlerden de nahiv okumuştur. Kıraat ilminde yeterli seviyeye ulaşmış, ancak nahiv sahasındaki bilgisini yeterli bulmayarak Basra'ya gidip, Ebû Amr b. el-Alâ ve el-Halîl b. Ahmed gibi meşhur dil âlimlerinden nahiv dersi alarak bu sahadaki eksikliklerini gidermeye çalışmıştır. Ayrıca Hocası, el-Halîl b. Ahmed'in tavsiyesiyle, çöllerde gidip, bedevîler arasında dolaşmak suretiyle Arap Dili ile ilgili araştırmalarda bulunmuştur. Nihayet, lügat ve nahiv sahasındaki çalışmalarını tamamlayarak, çok değer verdiği hocası el-Halîl b. Ahmed'le buluşmak üzere, Basra'ya dönmüştür. Ancak, vefat haberiyle karşılaşınca çok müteessir olmuş ve Kûfe'ye intikal ederek, orada ders halkası oluşturup, kıraat ve nahiv öğretmeye başlamıştır. Geniş bilgisi nedeniyle, o sırada veliaht olan Hârûnurreşîd'in hocalığını yapması için Halife Mehdî, onu Bağdat'a dâvet etmiştir. Aynı şekilde bu şehirde de ders halkası oluşturmuş, Bağdat başta olmak üzere, Rakka ve diğer beldelerden gelen öğrencilere kıraat ve nahiv okutmaya devam etmiştir. Basralı hocalarından öğrendiklerine ilâve olarak bedevîlerden topladığı dile ait bilgiler ve kıraat ilmiyle ilgili metodu, el-Kisâî'yi Basralı hocalarından birçok dil ve nahiv mevzuunda farklı düşünmeye ve yoruma sevk etmiştir. Neticede yeni bir ekol olan Kûfe nahiv mektebi meydana gelmiş ve kendisi de bu mektebin gerçek manada kurucusu olmuştur.¹ Dil ve gramer konusundaki farklı düşüncesi devrinin tanınmış bazı âlimleri ile yaptığı ilmî münâzaralarda da kendini göstermiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla nahiv, fıkıh ve şiir dallarında gerçekleşmiş olan bu münâzaralarda, el-Kisâî'nin, ilmî ağırlığını hissettirdiğine şahit olmaktayız.

Bu çalışmada, el-Kisâî ile muâsırı bazı ilim adamları arasında

¹ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1980, XIII, 167-203; H. İbrahim Taç, *el-Kisâî Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri, Dil ve Gramerle İlgili Görüşleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1993.

cereyan etmiş olan münâzaralardan tespit edebildiklerimizi takdim etmeye çalışacağız.

1. Hamza b. Habîb ez-Zeyyât ile Olan Münâzarası

Bir rivayete göre, el-Kisâî'ye nahiv öğrenmesi tavsiye edilmiştir. O da meşhur yedi kıraat imamından biri olan Hamza ez-Zeyyât (ö.156 / 772)'tan okumaya başlar. el-Kisâî öğrendiklerinin sebep ve delilini bilemez. Kûfelilerin itibar ettiği “*el-Fasl*” denilen kitapta da öğrendiği bilgilerin hüccetine rastlayamaz. Bunun üzerine Kûfe'ye yakın Arap kabilelerinin bulunduğu yerlere gitmeye karar verir. Ailesinden gizli olarak evden çıkar. Çünkü, babasının izin vermemesinden korkmuştur. Kûfe dışına çıkınca çeşitli kabilelerle karşılaşır. Onlarla sohbet eder ve birtakım sorular sorar. el-Kisâî onların verdikleri cevapları ve okudukları şiirleri elindeki notlarla karşılaştırır. Bildiği ve öğrendiği şeylere gerekli olan delili bulmuştur. Yanında götürdüğü azığı bitinceye kadar onlardan duyduklarını yazmaya devam eder. Yüzü esmerleşmiş, cildi solmuş ve onlardan biri gibi olmuştur. Oradan yünden dokunmuş iki pelerin satın alır. Onları giyer. Bu değişik kıyafetle Kûfe'ye döner. Eve uğramadan önce Hamza ez-Zeyyât'ın mescidine uğramayı tercih eder. Onları Kur'ân okurken bulur. Rengin siyahlığı ve elbisesinin farklılığından dolayı onu hiçbir kimse tanıyamaz. Selâm verip mescidin bir köşesine oturur. Orada bulunanlar birbirlerine “bu dokumacıdır”; bazıları da “eğer dokumacı ise Yûsuf Sûresini okuyacaktır”, demişlerdir. Fakat el-Kisâî susmaya devam eder, onlara katılmaz. Hamza'nın talebesi okumasını bitirince el-Kisâî, Hamza'nın önüne oturup Yusuf Sûresini okumaya başlar. الذئب 'ye ulaşınca Hamza الذئب şeklinde hemze ile oku diyerek müdahale eder. el-Kisâî de hemzeli de okunur hemzesiz de diyerek cevap verir. Hamza bunun üzerine el-Kisâî'ye hiçbir şey söylemez. Sûreyi bitirince Hamza: “Allah mübarek etsin, senin kıraatını, daha önce bizden ders alan Ali b. Hamza (el-Kisâî) adındaki bir gencin kıraatına benzetiyorum,” der. el-Kisâî kendisini tanıtır. Hocasıyla musâfaha eder. Hamza, ona “tanınmaz haldesin; bu halin nedir? Ailen seni kaybedince etrafta aramaya başladı. Nerede kaldın”?, diyerek

azarlar. el-Kisâî, çöle çıktığını ve Araplardan istifade ettiğini söyler.²

2. İbn Ebî Uyeyne ve Yûnus b. Habîb'le Münâzarası

Muhammed b. Yezid en-Nahvî'den nakledildiğine göre, el-Kisâî, Basra'ya ilk gelişinde, Yûnus b. Habîb'in ders halkasına katılır. Orada bulunan İbn Ebî Uyeyne, **أُولَى** kelimesinin munsarif mi yoksa gayr-ı munsarif mi olduğunu sorar. el-Kisâî, **أَفْعَل** vezninde gayri munsarif bir kelime olduğunu söyler. İbn Ebî Uyeyne el-Kisâî'ye hata ettiğini söyler. Daha sonra Yûnus'a sorarlar. O da, onun **فُوَعْل** vezninde olduğunu, **أَفْعَل** vezninde olmadığını ifade eder. Çünkü baştaki hemze Yûnus'a göre fâu'l-fiildir. Yûnus sözüne devam ederek, **رَجُلٌ مَالِقٌ** (mecnun bir adam) denildiğini; aynı şekilde **أَرْتَبٌ** kelimesinin de **فَعْلَلٌ** vezninde munsarif bir kelime olduğunu; çünkü, **أَرْضٌ مُؤْرَبَةٌ** ” şeklinde ifade edilip, hemzenin düşürülmediğini söylemiştir³. Bu konuda el-Kisâî başarılı olamamıştır.

3. Yûnus b. Habîb'le Olan Münâzarası

Kaynaklardan öğrendiğimize göre el-Kisâî, Yûnus b. Habîb'le başka bir tartışmasını, Arap Dili ve Edebiyatı'nın inceliklerini öğrenebilmek ve dile ait bilgilerini genişletmek için yaptığı çöl seyahatlerinden Basra'ya dönünce yapmıştır. Bu kente döndüğünde el-Kisâî, çok değer verdiği ve tekrar görmek istediği hocası el-Halîl b. Ahmed'in vefat ettiğini, yerine de Yûnus b. Habîb'in geçtiğini öğrenir. Bunun üzerine O, Yûnus b. Habîb'in ders halkasına uğrar ve onunla münâzaraya tutuşur. Bu münâzara sonunda, Yûnus b. Habîb, el-Kisâî'nin bilgisini ve ilmî üstünlüğünü takdir edip, ders halkasındaki yerini el-Kisâî'ye bırakır⁴. Nahiv sahasında cereyan ettiğini zannettiğimiz bu münâzaranın muhtevasını kaynaklar belirtmemiştir.

4. İsâ b. Omer es-Sekafî ile Olan Münâzarası

² ez-Zeccâcî (Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk), *Mecâlisu'l-Ulemâ*, nşr. Abdusselâm Muhammed Hârun, Mektebetu'l-Hancî, Kahire 1983, s. 203-204.

³ ez-Zeccâcî, *a.g.e.*, s. 194.

⁴ Yâkût el-Hamevî, *a.g.e.*, XIII, 169.

el-Kisâî'nin arkadaşı, Ebû Ca'fer Ahmed b. Cubeyr'den nakledildiğine göre, el-Kisâî bir gün Basra'ya gelir ve İsa b. Omer es-Sekafî'yi sorar. Ona es-Sekafî'nin hasta olduğu söylenir. es-Sekafî'nin evine ziyaret için gider. es-Sekafî, el-Kisâî'nin altına bir minder verip onu oturtur. Sohbet sırasında el-Kisâî'ye, ⁵أَرْسَلَهُ مَعَنَا غَدًا âyetinin devamını nasıl okuyacağını sorar. O da يَرْتَعُ وَيَلْعَبُ şeklinde okur. es-Sekafî, ona niçin يَلْعَبُ وَيَرْتَعِي tarzında, “yâ” harfini belirterek okumadığını sorar. el-Kisâî de kelimenin aslının رَتَعْتُ olduğunu, رَعَيْتُ'den (yâni, رَعَى kökünden) olmadığını söyler. İsa b. Omer es-Sekafî bu konuda el-Kisâî'yi haklı bulur.⁶

5. Ebu'd-Dînâr el-Arabî ile Münâzarası

Muhammed b. İdris ed-Dendânî'nin Nusayr'den naklettiğine göre, el-Kisâî bir gün çok üzgün ve bitkin görünür. Ona, sebebini sorduklarında, okumuş olduğu bir âyet-i kerîme yüzünden uyuyamadığını söyler. el-Kisâî, ⁷وَاللَّيْلُ إِذَا يَسْرِي şeklinde okuyacak olursam, Peygamberimize, ashabına ve Hz. Osmân'ın cem ettiği şekle muhalefet etmiş olurum. Şayet yâ'sız, يَسْرٌ şeklinde okursam, noksan okumuş olurum”, der ve ne yapacağını bilemediğini söyler. Bu sırada yanına, Ebu'd-Dînâr denilen bir bedevî gelir. el-Kisâî, ona Kur'ân'dan bir şey okuyup okuyamayacağını sorar. Ebu'd-Dînâr, bildiğini, okuyabileceğini söyleyince, el-Kisâî, Fecr Sûresini okumasını söyler. Arabî, وَلِيَالٍ عَشْرٍ .. وَاللَّيْلُ إِذَا يَسْرٌ şeklinde okuyunca üzüntüsü gider.

el-Ferrâ, el-Kisâî'ye, onu dinlemekten ne umduğunu sorarak şaşkınlığını ifade eder. el-Kisâî: “Sen bilmezsin, onlar şiirin sonlarını tenvinlerler. Nasb olursa mansub, ref olursa merfu', cer olursa mecrur olarak tenvinlerler. يَسْرٌ kelimesini de tenvinleyerek okurlar. O ise, Fecr sûresini وَلِيَالٍ عَشْرٍ... وَاللَّيْلُ إِذَا يَسْرٌ tarzında el-Kisâî gibi

⁵ Yûsuf, 12.(أَرْسَلَهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعُ وَيَلْعَبُ) = Yarın onu da bizimle beraber (kira) gönder, gezsün, oynasın.)

⁶ ez-Zeccâcî, a.g.e., s. 201.

⁷ Fecr, 3.

okumuş⁸, bu yüzden el-Kisâî, rahatlamıştır.

6. Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ ile Münâzarası

Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'dan nakledildiğine göre, kendisi, Kûfelilerin itibar ettiği *Faysal*⁹ adlı kitabı Kûfe'de el-Kisâî'den okumuştur. el-Kisâî Bağdat'a geçtikten bir müddet sonra el-Ferrâ da Bağdat'a gelir ve el-Kisâî ile buluşmak ister. el-Ferrâ, onun Halife Mehdî'nin yanında iyi bir durumda olduğunu, ancak salı günleri mescide gelip insanlara bir şeyler öğrettiğini öğrenir. el-Ferrâ, Salı günü mescide geldiğinde, el-Kisâî'nin kumral saçlı genç bir çocuğa ders verdiğini görür. Çocuk, o sırada el-Kisâî'ye birtakım sorular soruyor; aldığı cevapları kaydediyordu.

el-Ferrâ, el-Kisâî'nin hatalarına şahit olacak iki kişiyle beraber el-Kisâî'ye yaklaşır. Ona birtakım sorular sormaya başlar. Fakat el-Ferrâ, ondan, bildiklerinin hilâfına cevaplar alır. Bu arada şahit olarak getirdiği iki kişiye durumu göz ucuyla işaret eder. Sonra başka sorular sorar. Fakat yanında bulunan gramerle alakalı ders notlarının hilafına cevaplar alır. Nihayet, el-Kisâî, el-Ferrâ'ya Kûfelilerin o husustaki görüşlerini de söyleyebileceğini fakat onların hatalı olduğunu söyler. el-Ferrâ onların görüşlerinin yanlış olduğunu nereden bildiğini sorar. el-Kisâî, el-Ferrâ'ya Kur'ân-ı Kerîm'den deliller getirerek, Allah şöyle şöyle, buyuruyor, diyerek cevap verir. Bunlar da el-Ferrâ'nın görüşlerine zıttır. Bunun üzerine, yanında bulundurduğu gramerle alakalı bütün bilgileri atar ve tekrar el-Kisâî'den ilim öğrenmeye başlar.

Muhammed b. Abdillâh b. Tahmân anlatıyor: nahivcilerden biri el-Ferrâ'yı metheder ve ona, *“sen de ilimde el-Kisâî gibi olduğun halde niçin ona gidip geliyor ve ondan ders alıyorsun”* diye sorar. Bu söz üzerine el-Ferrâ, gurura kapılır ve el-Kisâî ile münâzaraya tutuşur. Fakat, mağlûp olur. Ferrâ bu münâzara olayını, *“sanki ben denizden*

⁸ ez-Zeccâcî, *a.g.e.*, s.202.

⁹ Hamza *ez-Zeyyât* ile olan münâzarada bu kelime “el-Fasl” şeklinde geçmektedir. Bkz., ez-Zeccâcî, *a.g.e.*, s.203.

su içen bir kuştum” sözüyle tasvir eder¹⁰. Burada o, el-Kisâî’nin ilmini denize benzetmiştir.

el-Kisâî’nin, Ferrâ ile Olan Başka Bir Münâzarası:

Ferrâ’nın anlattığına göre, Rakka’dayken bir gün insanlar el-Kisâî’nin etrafında toplanır ve onu meşgul ederler. O sırada, Ferrâ cevaplanması zor olan birtakım sorular sormaya başlar. el-Kisâî de, insanlar kendisini meşgul ettiği için soruların bazısına doğru bazısına hatalı cevaplar verir. Evine dönünce, Ferrâ’ya içinde kendisine sorduğu soruların da bulunduğu bir mektup gönderir. el-Kisâî, soruların tamamını doğru olarak cevaplamıştır. Ayrıca O, Ferrâ’ya, mektubunda, “yanımdaki kişilerden dolayı meşgul idim ve senin bu durumu fırsat bilip birtakım sorular sormakla dikkatsizliğimden istifade etmek istediğini zannettim”, şeklinde ifadeler kullanır ve aşağıda verilen şiirlerle ikaz eder:

ولا تبغ التّعفل إنّ فيه
تفرّق ذات بين الأصفياء

“Başkasının gafletinden istifade ederek haksızlık yapma. Şüphesiz dostların arası açılır.”

el-Kisâî devamında, “senin gibisi böyle yapmamalıydı”, der. Başka bir şiirde de söyle denilmiştir:

وسوف تلومُ نفسك إنّ بقينا
وتبلو الناسَ والإخوانَ بعدي

“Hayatta kaldığımız müddetçe yaptıklarından utanıp kendini suçlamaya mahkumsun. Sen ancak ben öldükten sonra insanları ve dostları imtihan edebilirsin.”

Ferrâ, el-Kisâî’nin bu sözlerinin kendisini yorduğunu sanki denizi coşturduğunu ve el-Kisâî gibisini görmediğini ifade eder¹¹.

¹⁰ ez-Zeccâcî, a.g.e., s.205-206.

¹¹ ez-Zeccâcî, a.g.e., s.162.

Ferrâ bu sözleriyle onunla münâzara yapmanın zorluğunu dile getirir.

7. Ebû Yûsuf'la Yaptığı Münâzaralar

el-Kisâî, Hârûnurreşîd'in sohbetlerinden birindeyken, Kadı Ebû Yûsuf, onun huzuruna girer ve ona, el-Kisâî'nin kendisini oyaladığını ve meşgul ettiğini söyler. Hârûnurreşîd de, el-Kisâî'den öğrendiği nahiv sayesinde Kur'ân ve şiiri anlamasının kolaylaştığını ifade eder¹². Ebû Yûsuf, nahiv ilmini tam olarak öğrenen bir kimsenin sadece bir "muallim" olacağını, fıkıh'tan bir mesele bilen kimsenin ise "kadı" olacağını söyleyince, el-Kisâî, Ebû Yûsuf'un bu sözüne karşılık, bu takdirde kendisinin daha üstün olduğunu, çünkü hem onun bildiği şeyleri bildiğini, hem de bilmediklerini bildiğini, söyler¹³. Sonra el-Kisâî, Hârûnurreşîd'e dönerek, fıkıhla ilgili bir meselede, Ebû Yûsuf'un kendisine cevap vermesine müsaade olup olmadığını sorar. Bunun üzerine Hârûnurreşîd, güler ve el-Kisâî'ye "fıkıhta bu seviyeye ulaştın mı?" diyerek, hayretini izhar eder. Sonra, Hârûnurreşîd, Ebû Yûsuf'tan, el-Kisâî'nin soracağı soruya cevap vermesini ister¹⁴.

ez-Zubeydî'nin bu konuyla ilgili rivayetine göre, el-Kisâî'nin Ebû Yûsuf'a dönüp, bir meselede kendisiyle münâzara yapıp yapmayacağını sorar. O da, "nahivle mi alâkalı olsun, yoksa fıkıhla mı alâkalı olsun?" şeklinde karşılık verir. el-Kisâî, "fıkıhla ilgili olsun" şeklinde cevap verir. Hârûnurreşîd, el-Kisâî'ye hayret ederek, "Kadı Ebû Yûsuf'la fıkıh konusunda münâzara mı yapacaksın?" diye sorar. el-Kisâî, "evet", şeklinde cevap verir¹⁵. el-Kisâî, Ebû Yûsuf'a, hanımına, أَنْتِ طَالِقٌ أَنْ دَخَلْتَ الدَّارَ diyen bir adam hakkında ne şekilde bir hüküm vereceğini sorar. Ebû Yûsuf da eve girmesi halinde boş olacağını söyler. el-Kisâî, Ebû Yûsuf'a, verdiği hükmün sahih olmadığını söyler ve bunu şöyle izah eder:

¹² ez-Zubeydî (Ebû Bekr Muhammed), *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, nşr., M. Ebu'l-Fazl İbrahim, Kahire, 1973, s. 127; Yâkût el-Hamevî, *a.g.e.*, XIII, 175; el-Yağmûrî (Ebu'l-Mehâsin Yûsuf), *Nâru'l-Kabes el-Muhtasar mine'l-Muktebes*, nşr. R. Sellheim, Beyrut, 1964 s.285.

¹³ Yâkût el-Hamevî, *a.g.e.*, XIII, 176.

¹⁴ Yâkût el-Hamevî, *a.g.e.*, XIII, 176; el-Yağmûrî, *a.g.e.*, s.285.

¹⁵ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s.127.

أَنْ edatının hemzesi fethayla okunduğu zaman, bu edat, olmuş şeyler için kullanıldığından, bu şekilde telaffuz edildiği takdirde, boşamanın vâcip olacağını; eğer, mezkûr edatın hemzesi kesre ile okunursa eve girme işi henüz gerçekleşmediği için, talakın vuku bulmayacağını söyler. Bu hadiseden sonra Ebû Yûsuf, nahiv çalışmaya başlar¹⁶.

Başka bir zamanda, yine Hârûnurreşîd'in huzurunda, el-Kisâî ile Ebû Yûsuf arasında nahiv konusunda bir münâzara daha cereyan etmiştir.el-Kisâî'den nakledildiğine göre, Ebû Yûsuf, nahiv ilmini kötülemeye başlamıştır. el-Kisâî de, Ebû Yûsuf'a nahvin üstünlüğünü kabul ettirmek için nahivle alâkalı bir soru sorma ihtiyacını hisseder. el-Kisâî, Ebû Yûsuf'a, bir kimsenin başka bir adama, **أَنَا قَاتِلُ غَلَامِكَ** diğer bir kimsenin **أَنَا قَاتِلُ غَلَامِكَ** demesi halinde hangisini mahkûm edeceğini sorar. Ebû Yûsuf, iki ifadenin de aynı olduğunu, bu sebeple her iki şahsın da aleyhine hükmedeceğini söyler. Nahiv konusunda, el-Kisâî'den çok istifade eden Hârûnurreşîd, Ebû Yûsuf'un bu cevabı karşısında dayanamayıp söze karışır ve Ebû Yûsuf'a hata ettiğini söyler. Ebû Yûsuf mahcup olur. sonra başını kaldırarak hatanın ne olduğunu sorar. Hârûnurreşîd, **أَنَا قَاتِلُ غَلَامِكَ** şeklinde “katil” kelimesi izâfetle kullanıldığında, (= ben senin uşağının kâtiliyim) şeklinde mâzî manası ifade edeceğinden, kullanan kişinin, kâtil olacağını, bu kelimenin tenvinli okunması halinde, tenvin istikbale delâlet ettiğinden, fiil henüz gerçekleşmemiş olacağı için, söyleyen kişinin katil olamayacağını izah eder. Ayrıca bu görüşüne, Kur'ân-ı Kerîm'den şu âyet-i kerîmeyi delil olarak getirir:

وَلَا تَقُولْنَ لشيءٍ إِنِّي فاعِلٌ ذلكَ غداً إلا أن يشاء الله

“Hiçbir şey için Allah'ın dilemesi dışında asla, ‘Ben yarın onu yapacağım’ deme”¹⁷. Burada “**فاعِلٌ**” kelimesinin tenvini istikbal için olmasaydı, istikbale delâlet eden “ğaden” (= yarın) zaman zarfının kullanılması câiz olmazdı. Âyet-i kerîmede ise, “**فاعِلٌ**” kelimesinden sonra, istikbale delâlet eden, “ğaden” kelimesi getirilmiştir. Ebû

¹⁶ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s.127; Yâkût el-Hamevî, *a.g.e.*, XIII, 176; el-Yağmûrî, *a.g.e.*, s.285.

¹⁷ Kehf, 23-24.

Yûsuf, bu hadiseden sonra Arapça'yı ve nahvi övmeye başlamıştır¹⁸.

Kaynaklar, el-Kisâî ile Ebû Yûsuf arasında vuku bulan üçüncü bir münâzarayı da nakletmektedir:

Hârûnurreşîd'in el-Kisâî'ye olan teveccühü, Ebû Yûsuf'u kıskandırmaktadır. Bundan dolayı el-Kisâî'nin gıyabında, onun, Arapça'dan çok az şey bildiğini söyler. Ebû Yûsuf'un bu sözü, el-Kisâî'nin kulağına kadar gider. Bu sebepten el-Kisâî, ilk fırsatta Ebû Yûsuf'la karşılaşır, ona haddini bildirmeyi arzular. Bir gün, Hârûnurreşîd'in, kendisinin ve çocuklarının müeddibi olmasından dolayı el-Kisâî'ye hürmet gösterdiği bir sırada, Ebû Yûsuf yanlarına gelir. Hârûnurreşîd, Ebû Yûsuf'a, hanımına, **أَنْتِ طَالِقٌ طَالِقٌ طَالِقٌ** “Sen boşsun boşsun boşsun” diyen bir adam hakkında nasıl bir hüküm vereceğini sorar. Ebû Yûsuf, “bir talak vâki olmuştur.” şeklinde cevap verir. Hârûnurreşîd devamla, şayet hanımına, **أَنْتِ طَالِقٌ أَوْ طَالِقٌ أَوْ طَالِقٌ** “Sen boşsun veya boşsun veya boşsun” derse, nasıl hükmedeceğini sorar. Ebû Yûsuf, bir talak vâki olacağını söyler. Hârûnurreşîd, eğer hanımına **أَنْتِ طَالِقٌ ثُمَّ طَالِقٌ ثُمَّ طَالِقٌ** “Sen boşsun, sonra boşsun, sonra boşsun,” derse nasıl hüküm vereceğini sorar. Ebû Yûsuf, bir talak vâki olacağını söyler. Hârûnurreşîd, şayet hanımına, **أَنْتِ طَالِقٌ وَ طَالِقٌ وَ طَالِقٌ** “Sen boşsun ve boşsun ve boşsun” derse, Ebû Yûsuf, yine bir talak vâki olur şeklinde cevap verir. Ebû Yûsuf'un bu cevaplarını duyan el-Kisâî, hemen söze karışır ve Hârûnurreşîd'e, Ebû Yûsuf'un bu sorulardan ikisinde hata ettiğini ikisinde ise isabet ettiğini söyler. el-Kisâî, **أَنْتِ طَالِقٌ طَالِقٌ طَالِقٌ** “Sen boşsun boşsun boşsun” sözünde son iki “tâlik” kelimesi, te'kid için geldiğinden dolayı bir talak vâki olduğunu, bunun bir kimseye, “sen ayaktasın ayaktasın ayaktasın” veya “sen cömertsin cömertsin cömertsin” denilmesine benzediğini söyler. el-Kisâî devamla, **أَنْتِ طَالِقٌ أَوْ طَالِقٌ أَوْ طَالِقٌ** “Sen boşsun veya boşsun veya boşsun” cümlesinin ilk “tâlik” kelimesinde şüphe olduğundan bir talak meydana gelmiştir. el-Kisâî, **أَنْتِ طَالِقٌ ثُمَّ طَالِقٌ ثُمَّ طَالِقٌ** “Sen boşsun, sonra boşsun, sonra boşsun”, sözünde nesak atfi

¹⁸ Yâkût el-Hamevî, *a.g.e.*, XIII, 176; el-Yağmûrî, *a.g.e.*, s.285-286; Ebû Hayyan, *Tezkiretu'n-Nuhâh*, nşr. Afif Abdurrahman, Beyrut 1986, s. 162.

olduğunu, dolayısıyla üç talak vaki olacağını, aynı şekilde “**أنت طالق و طالق و طالق**” “Sen boşsun ve boşsun ve boşsun.” cümlesinde de, atıf olduğu için, üç talak vaki olacağını söyleyip, Hârûnurreşîd’e, bu durumda Ebû Yûsuf’un sorulardan ikisini bildiğini ikisini de bilemediğini söyler¹⁹.

8. Fıkıhçı Muhammed b. el-Hasan’la Münâzarası

el-Kisâî ile fıkıhçı Muhammed b. el-Hasan, Hârûnurreşîd’in huzurunda karşılaşır. Sohbet esnasında el-Kisâî, nahivde derinleşen bir kimsenin diğer ilimleri de anlayacağını söyler. Bunun üzerine Muhammed b. el-Hasan, namazdaki bir hatasından ötürü, sehiv secdesi yapması gereken bir kimsenin, şayet bu sehiv secdesinde de yanılırsa, ikinci kez sehiv secdesi yapması gerekip gerekmediğini, sorar. el-Kisâî, nahivcilerin ism-i tasğir kalıbına sokulmuş bir kelimenin yeniden ism-i tasğir yapılamayacağını söylediklerini belirtir²⁰.

İmam Muhammed, ikinci bir soru olarak el-Kisâî’ye talaki nikâha bağlayan (yani, seninle evlenirsem, boşsun diyen) kimsenin durumu hakkında ne diyeceğini sorar. el-Kisâî, sahih olmayacağını söyler. İmam Muhammed sebebini sorunca. el-Kisâî: “Yağmur yağmadan sel olmaz²¹”, şeklinde cevap verir. el-Kisâî, bu ifadeyle boşanmanın ancak evlenme yoluyla, boşama hakkını elde ettikten sonra olacağını kasteder. Nasıl ki sel, ancak yağmur yağdıktan sonra olursa, boşama da ancak evlendikten sonra olur. el-Kisâî’nin bu şekilde teşbih yaparak cevap vermesi, onun kıvrak bir zekâyâ sahip olduğunu göstermektedir.

9. Sîbeveyh’le Olan Münâzarası

el-Ferrâ’dan nakledildiğine göre Sîbeveyh, Bermekîlere uğrar.

¹⁹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târih Bağdâd*, Kahire, 1931, XI, 406; İbnu’l-Enbârî (Ebû’l-Berakât Abdurrahman), *Nuzhetu’l-Elîbbâ*, nşr. M. Ebu’l-Fazl İbrâhim, Kahire 1967, s.73-74; el-Kıftî, *İnbahu’r-Ruvâh*, nşr. M. Ebu’l-Fazl İbrâhim, Beyrut 1986, II, 260.

²⁰ el-Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, XIV, s.151; Burada bu münakaşanın Muhammed b. el-Hasan’la el-Ferrâ arasında cereyan ettiği kaydedilmektedir. İbn Hallikân, *Vefeyâtu’l-A’yân*, nşr. İhsân Abbâs, Beyrut 1968, III, 296; Kemâl İbrâhim, “el-Kisâî”, ayrı basım, *Mecelletu’l-Ustâz*, Bağdat 1966, sayı 13, s. 24.

²¹ İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, 296; Kemal İbrahim, s. 24.

Vezirlerden biri olan Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî, Sîbeveyh'i kendi evinde misafir eder ve onu, el-Kisâî ile buluşturup, münâzara ettirmeğe karar verir. Buluşma yerinde el-Ferrâ, Ali b. el-Mubârek el-Ahmer ve başkaları hazır bulunur. Daha sonra Sîbeveyh de gelip, yerine oturur. el-Kisâî'nin en önde gelen talebelerinden biri olan el-Ahmer, Sîbeveyh'e birtakım sorular sormaya başlar. el-Ahmer, Sîbeveyh'in verdiği cevapların hepsini, hatalı bulur. Sîbeveyh, verdiği cevapların el-Ahmer tarafından hatalı bulunmasına çok kızar ve el-Ahmer'e yaptığı şeyin doğru olmadığını bildirir. Bu sefer, el-Ferrâ, Sîbeveyh'in yanına gelir ve ona el-Ahmer'in hırçın ve aceleci olduğunu söyler ve kendisi soru sormaya başlar. O da Sîbeveyh'in verdiği cevapların hepsini yanlış olarak değerlendirir ve onun isabetsiz cevaplar verdiğini söyler. Sorular çoğalınca Sîbeveyh, yorulur ve kızar. el-Ferrâ ve el-Ahmer'e kendileriyle tartışmayacağını, el-Kisâî ile münâzara etmek istediğini söyler²². Daha sonra, el-Kisâî gelir ve Sîbeveyh'e, "Sen mi bana soru soracaksın, yoksa ben mi sana soru sorayım?" der. Sîbeveyh de onun soru sormasını ister.

el-Kisâî:

قد كنت أظن أن العقرب أشد لسعة من الزنبور فإذا هو هي، أو فإذا هو إياها

"Akrep sokmasının eşek arısının sokmasından daha şiddetli olduğunu zannediyordum. Bir de ne göreyim, ikisi de aynymış", ifadesinde *فإذا هو هي* mi, yoksa *فإذا هو إياها* mi demesi gerektiğini sorar. Sîbeveyh *فإذا هو هي* şeklinde zamirin ref' halinin kullanılması gerektiğini, nasb halinin caiz olmadığını anlatınca, el-Kisâî, ona lahnettiğini söyler. Sonra, *خرجت فإذا عبد الله القائم* = "Dışarı çıktım, bir de baktım Abdullah ayakta," cümlesinde, "elkâim" kelimesinin mansub mu yoksa merfû mu, okunması gerektiğini sorar. Sîbeveyh, mansub değil, merfû olarak okunacağını ifade eder. el-Kisâî, bunun Arabın sözü olmadığını, Arabın hem merfû hem de mansub okuduğunu söyler. Sîbeveyh ise, el-Kisâî'nin görüşünü kabul etmez²³. Yahyâ b. Hâlid onların her ikisine, kendi çevrelerinin reisi olduklarını

²² el-Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, XII, 104-105; Yâkût el-Hamevî, *a.g.e.*, XIII, 186.

²³ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 71.

söyler ve aralarında kimin hakemlik yapabileceğini sorar. el-Kisâî de, Yahyâ b. Hâlid'e, ülkenin her tarafından gelmiş, kapıda bekleyen ve dilleri en fasih olan Arapların hakemliğine başvurabileceklerini söyler. Sîbeveyh de onların hakemliğini kabul eder. Çünkü hem Basralılar hem de Kûfeliler Arapça hususunda onlara müracaat ederlerdi. Yahyâ b. Hâlid, bedevîlerin meclise getirilmesini emreder. Hakemliğine müracaat edilen bedevîler şunlardır: Ebû Fak'as, Ebû Disâr, Ebu'l-Cerrâh ve Ebû Servân. Bu bedevîlere, el-Kisâî ile Sîbeveyh arasında cereyan eden meseleler sorulur. Bedevîler, el-Kisâî'nin görüşlerini tasdik ederler ve bu görüşleri te'yit edici mahiyette açıklamalarda bulunurlar. Yahyâ b. Hâlid, Sîbeveyh'e yönelip bedevîlerin söyledikleri hakkında bir diyeceği olup olmadığını sorar. Sîbeveyh de boynunu büker. Bunun üzerine el-Kisâî, Yahyâ b. Hâlid'e yaklaşır, Sîbeveyh'in bir şeyler umarak memleketinden geldiğini, onu eli boş olarak göndermemesi gerektiğini söyler. el-Kisâî'nin bu teklifinden dolayı, Yahyâ b. Hâlid, kendisine, on bin dirhem verilmesini emreder. Sîbeveyh İran'a gider, bir daha Basra'ya dönmez ve ölünceye kadar orada kalır²⁴.

el-Kisâî ve Sîbeveyh arasında vuku bulan mezkûr münâzara uzayınca, bedevîlerin hakemliğine müracaat edildiğini belirtmiştik. Neticede el-Kisâî'nin galip, Sîbeveyh'in mağlûp ilân edildiği bu münâzarada kaynaklar, hakemliğine müracaat edilen kişilerin durumu ve münâzara hakkında farklı rivayet ve yorumlara yer vermişlerdir. Burada bu yorum ve değerlendirmeleri özet olarak vermeyi uygun görüyoruz:

Hakemliğine Müracaat Edilen Bedevîlerin Sayıları ve Dillerinin Fesahati

el-Yağmûrî,²⁵ el-Hatîb el-Bağdâdî,²⁶ Yâkût²⁷ ve Taşköprüzâde,²⁸ hakemliğine müracaat edilen kişilerin, fasih konuşan bedevîlerden ve sayılarının da ikiden fazla olduğunu belirtmekte ve hem el-Kisâî'nin,

²⁴ el-Yağmûrî, *a.g.e.*, s. 288; Yâkût el-Hamevî, *a.g.e.*, XIII, 186-188.

²⁵ *A.g.e.*, s. 288.

²⁶ *A.g.e.*, XII, 105.

²⁷ *A.g.e.*, XIII, 187 ve XVI, 120.

²⁸ *Miftâhu's-Sa'âdeh*, nşr. K.Kâmil Bekrî, 'A. Ebu'n-Nûr, Kahire 1968, I, 154.

hem de Sîbeveyh'in bu kişilerin hakemlik yapmasını kabul ettiklerini ifade etmektedir. İbn Hallikan'ın²⁹ rivayetinde ise, müracaat edilen hakemin dili fasih, fakat sayı itibarıyla bir kişi olduğu belirtilmektedir.

Yâkût³⁰ el-Kisâî ile Sîbeveyh arasındaki bu münâzarada Hutâmiyye de yaşayan dili fasih olmayan Arapların hakemliğine müracaat edildiğini nakletmektedirler. Şevkî Dayf da³¹ bu görüşü benimsemiştir. Yâkût, yukarıda belirtildiği üzere, dili fasih olan Arapların hakemliğine müracaat edildiği rivayetine de yer vermektedir.

Bedevîlere Rüşvet Verilmesi İddiası

Başka bir rivayetinde de Yâkût,³² el-Kisâî ve Sîbeveyh arasındaki münâzarada, el-Kisâî'nin lehine taraf tutulduğunu kaydeder. Bedevîlere rüşvet vermek suretiyle, el-Kisâî'nin tarafının tutulması ve böylece onun haklı gösterilmesi rivayetine, İbn Hişam³³ ve Taşköprüzâde³⁴ de yer vermiştir.

İbn Hallikân ise, Hârûnurreşîd'in oğlu el-Emin'in bedevîyi ayarladığını nakletmektedir. el-Emin hocası el-Kisâî'ye karşı aşırı sevgi ve hürmetinden dolayı münâzarayı onun kazanmasını istemektedir. Bir bedevîyi çağırır ve ona, **فإذا هو هي** mi, yoksa **فإذا هو** **إياها** mi doğrudur, diye sorar. Bedevî de Sîbeveyh'in dediği, **فإذا هو** **هي** nin doğru olduğunu söyleyince, el-Emin, el-Kisâî'nin söylediği gibi söylemesini ister. Bedevî, istese de bu kelimeyi yanlış telaffuz edemeyeceğini, zira dilinin kendisine itaat etmeyeceğini söyler. Fakat buna da şu şekilde çare bulurlar: Birisi, Sîbeveyh, “şöyle dedi”, el-Kisâî de “şöyle dedi” diyecek ve bedevîye bunlardan hangisinin doğru olduğu sorulacak, bedevî de el-Kisâî'nin söylediğinin doğru olduğunu söyleyecektir. Kararlaştırıldığı gibi yapılır ve bedevî el-Kisâî'nin söylediğinin doğru olduğunu söyler. Fakat, Sîbeveyh, kendisine

²⁹ A.g.e., III, 464.

³⁰ A.g.e., XVI, s.121.

³¹ *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Kahire, 1968, s.174.

³² A.g.e., XVI, 166.

³³ *Muğni'l-Lebîb*, nşr., Mâzin el-Mubârek ve bşk., Dimaşk 1972, I, 122.

³⁴ A.g.e., I, 154.

haksızlık edildiğini ve el-Kisâî'nin tarafını tuttuklarını anlar. Bağdat'tan ayrılır ve İran tarafına gidip yerleşir³⁵.

“*Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*” adlı kitapta İbn Hallikân'dan naklen, el-Kisâî ile Sîbeveyh arasında cereyân eden ilmî münâzaranın Hârûnurreşîd'in huzurunda yapıldığı ve Hârûnurreşîd'in bedevîye mükâfat vaat ederek el-Kisâî'nin tarafının tutulmasını te'min ettiği belirtilmektedir³⁶. Fakat, yukarıda da izah edildiği gibi, istifade ettiğimiz, elimizdeki mezkûr kaynakta, bedevîyi, Hârûnurreşîd'in değil, oğlu el-Emîn'in ayarladığı zikredilmektedir. Ayrıca, Hârûnurreşîd gibi bir halifenin bir bedevîye böyle bir teklifte bulunması uzak bir ihtimaldir.

Münâzarada el-Kisâî'nin tarafının tutulduğu görüşünde olan muâsır yazarlardan Ahmed Emîn³⁷, Abbasîlerin daima Kûfelileri tercih ettiklerini belirttikten sonra, Halife el-Mehdî'nin müeddibi el-Mufaddal ed-Dabbî ile el-Emîn'in hocası el-Kisâî'nin, Kûfeli olduklarını belirtmekte ve müeddiplerin Kûfelilerden seçilmesine sebep olarak da Kûfe'nin, Basra'ya nazaran Bağdat'a daha yakın olduğunu ve siyasî yönden de Kûfelilerin Abbasîleri desteklediklerini söylemektedir. Bu sebeplerden, el-Kisâî ile Sîbeveyh arasında geçen bu meşhur münâzarada, Basralı olan Sîbeveyh'e karşı, el-Kisâî'nin tarafının tutulduğunu, bunun da aslında Kûfe şehrinin, Basra şehrine hâkim kılınp, Basralıların küçük düşürüldüğünü izah etmekte ve siyaset parmağının münâzarada da rol oynadığı yorumunu yapmaktadır.

Aşağıda zikredeceğimiz delillere göre, Ahmed Emîn'in bu husustaki görüşleri, kanaatimizce isabetli değildir. Zira, Hârûnurreşîd'in oğlu el-Me'mun'un müeddipliğini yapmış olan, Yahyâ b. el-Mûbârek el-Yezîdî Basralıdır³⁸. Şayet onun iddia ettiği

³⁵ İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, 464.

³⁶ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1986-1988, III, 411; krş., İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, 464.

³⁷ *Duha'l-İslâm*, Beyrut 1933-1936, II, 34-35.

³⁸ el-Kıftî, *a.g.e.*, IV, 34; ez-Zehebî (Şemsuddin Ahmed b. Osman), *Ma'rifetu'l-Kurrâ*, nşr. Sâlih Mehdî Abbas ve bşk., Beyrut 1984, I, 152; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, Beyrut 1969, IX, 205.

gibi Basralılara karşı bir tavır koyulmuş olsaydı, el-Yezîdî'ye müeddiplik görevi verilmezdi. Ayrıca kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre, Hârûnurreşîd'in huzurunda el-Kisâî, el-Yezîdî ile yaptığı şiir konusundaki bir münâzarada başarılı olamamıştır³⁹. Bu münâzara neticesinde, Hârûnurreşîd'in kendilerine karşı olan tutum ve davranışlarında herhangi bir değişiklik olmamıştır. Bu malumatlar bizde, ilmî münâzaralara müdahale edilmediği, Sîbeveyh'le olan münâzarada da taraf tutulmadığı kanaatini vermektedir.

Kûfelilerin, siyasî yönden Abbasîleri desteklediği görüşüne gelince, bunun da doğru olmadığı kanaatini taşımaktayız. Çünkü, Hasan İbrâhim Hasan'ın naklettiğine göre, Abbasî Halifesi Mansûr (136-158 / 754-775) halife oluşundan kısa bir süre sonra, Kûfe'ye yakın bir yerde olan hilâfet merkezinin yerini değiştirmeye karar verir. Zira, Mansûr, Hilâfet merkezinin, ordusunu kendisine karşı kışkırtan bu Kûfe halkına yakın bir yerde olması sebebiyle hayatından emin değildir. Bunun için Bağdat şehrini kurup hilâfet merkezini oraya taşımıştır.⁴⁰

Biz bu tarihî vakaya dayanarak siyasî açıdan da Kûfe ve Basra ayrımı yapıp siyasetin, münâzarada rol oynadığı düşüncesine katılamıyoruz.

Bedevîleri el-Kisâî'nin Ayarladığı İddiası:

Târih Bağdâd sahibi, bazı câhillerin, el-Kisâî'nin geceleyin bedevîlerle gizlice görüşüp kendi görüşü doğrultusunda görüş beyan etmeleri için anlaştığı iddiasında bulduklarını, bu gibi isnatların doğru olmadığını, câhillerin uydurmasından ibâret olduğunu, böyle bir durumun söz konusu olması halinde halifenin, vezirin ve Bağdat halkının bundan haberi olacağını anlatmaktadır⁴¹. Böyle hileli münâzaraları, halife ve vezirler dahil, o devirde yaşayan hiçbir kimse hoş karşılamadığına göre el-Kisâî ile Sîbeveyh arasındaki bu münâzarada, taraf tutulduğu veya bedevîlerin ayarlandığı görüşlerinin

³⁹ İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 82-83; Yâkût el-Hamevî, *a.g.e.*, XIII, 178-179.

⁴⁰ Hasan İbrahim Hasan, *Siyasî, Dinî, Kültürel, Sosyal İslâm Tarihi*, çev. İsmail Yiğit ve Sadreddin Gümüş, İstanbul III, 192.

⁴¹ el-Hatib el-Bağdâdî, *a.g.e.*, XII, 105.

muteber olmadığı kanaatindeyiz.

Şevkî Dayf'ın Görüşü

Şevkî Dayf'a göre bu münâzarayı rivayet edenler Sîbeveyh'in dilinin tutulduğunu ve susturulduğunu söylemek suretiyle mübalağa yapıyorlar. Aksine, Sîbeveyh'in dili tutulmamış ve susturulmamıştır. Çünkü Sîbeveyh bu gibi medenîleşmiş bedevîlerin dillerine gelen şeylere, fasih Arapların kullanmalarına muhalif olduğundan dolayı önem vermiyordu. Bu münâzarada mühim olan hususun, Kûfe ekolünün prensiplerinden bir prensibin ortaya çıkmasıdır. Bu ekolün prensibi, Basra ölçülerine muhalif olan şâz lügatları alıp kaideleştirmektir⁴².

10. Asma'î ile Olan Münâzaraları

el-Kisâî'nin el-Asma'î ile olan münâzaraları da Hârûnurreşîd'in huzurunda meydana gelmiştir. Bir gün Hârûnurreşîd, şair er-Râî'nin aşağıdaki beytini el-Kisâî ve el-Asma'î'nin bulunduğu bir mecliste okur:

قتلوا ابن عفان الخليفة محرما ودعا فلم أر مثله مخذولا

"Masum olduğu halde Halife Osmân b. Affân'ı öldürdüler. Yardım istemişti, fakat onun gibi yardımsız bırakılan hiçbir kimseyi görmedim." Hârûnurreşîd, beyitteki "muhrimen" kelimesinin manasının ne olduğunu sorar. el-Kisâî, *أحرم بالحج* "Hac için ihrama girmişti, bu haldeyken öldürdüler, manasında" olduğunu söyler, el-Asma'î, bu beyitte kastedilen mananın "hacda ihramlı iken" manasına gelmediğini, aynı şekilde "haram aya girmişken" manasının da kastedilmediğini söyleyerek, el-Kisâî'nin verdiği cevabın yanlış olduğunu izah eder ve bir kimse haram aya girdiği zaman *أحرم الرجل* "adam haram aya girdi," seneye girdiği zaman, *أعام الرجل* "adam seneye girdi," denilir şeklinde açıklamada bulunur.

el-Kisâî, el-Asma'î'ye, "muhrimen" kelimesinin manasının ne olduğunu ve bununla şairin neyi kastettiğini sorar. el-Asma'î de 'Adî b. Zeyd'in şu sözüyle kastettiği mana olduğunu söyler:

⁴² Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Kahire 1968, s. 174.

قتلوا كسرى بليلٍ محرما فتولّى لم يُمتّع بكفن

“Masum olduğu halde, bir gece Kısra’yı öldürdüler. Dünyadan kefensiz olarak ayrıldı.”

el-Asma’î, “Kısra ihramlı mıydı?” diye sorar. Hârûnurreşîd de ‘muhrimen’ kelimesinin buradaki manasını sorar. el-Asma’î cezayı gerektirecek herhangi bir işi yapmayan herkesin ‘muhrim’ yani ‘masum’ olduğunu söyler. Bunun üzerine Hârûnurreşîd, şiire güç yetmeyeceğini, şiiri anlamının kolay olmadığını söyler⁴³.

el-Kisâî’nin el-Asma’î karşısında başarılı olduğu münâzarası da vardır. Umumiyetle, el-Kisâî ve el-Asma’î, Harun Reşid makamına geldiği zaman, onun huzurunda beraber bulunurlar, Hârûnurreşîd’in ayrılmasıyla da ayrılırlardı. el-Kisâî, Hârûnurreşîd’in huzurunda aşağıdaki şiiri okur:

أم كيف ينفع ما تعطي العلوق به رنمان أنف إذا ما ضن باللبن

“Sütünü vermedikten sonra yavrusunun derisini doldurup, dişi deveye koklatmak ne işe yarar?”

el-Asma’î أنف رنمان şeklinde “ri’mân” kelimesinin mansub olarak okunması gerektiğini söyler⁴⁴. el-Kisâî, el-Asma’î’nin bu cevabına karşılık, “sus, senin aklın ermez.” diyerek onu susturur. Sonra, merfu, mansub ve mecrur olarak üç şekilde okumanın caiz olduğunu açıklar⁴⁵.

11. Yahya b. el-Mûbârek ile Münâzarası

el-Yezîdî, Hârûnurreşîd’in huzurunda, el-Kisâî’ye bir şiir okur ve bu şiirde bir kusur bulunup bulunmadığını sorar:

ما رأينا حربان نقر عنه البيض صقر

⁴³ el-Yağmûrî, *a.g.e.*, s.286; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, s.151.

⁴⁴ Bu ez-Zeccâcî’nin rivâyetidir. Yâkut’un rivâyetine göre el-Asma’î bu kelimenin merfû okunması gerektiğini söylemiştir.

⁴⁵ ez-Zeccâcî, *a.g.e.*, (Ebu’l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk) *Kitâbu’l-Cumel fi’n-Nahv*, nşr. Ali Tefvik, Beyrut 1984, s. 34-35; Yâkût el-Hamevî, *a.g.e.*, XIII, 183-184.

لا يكون ، المهر مهر

لا يكون العير مهرا

“Bir şahinin - içinden şahin yavrusu çıkarmak için – hiçbir toy kuşunun yumurtasını deldiğine şahit olmadık. Nitekim, hiçbir zaman yaban eşeği tay olmaz. Zira, tay taydır”.

el-Kisâî, şairin hareke hatası yapmış olduğunu söyler. el-Yezîdî, el-Kisâî’den tekrar şüre bakmasını ister. O, hareke hatasının olduğunu, ikinci “el-muhr” kelimesinin “kânenin” haberi olmak üzere mansub olması lâzım geldiğini açıklar. el-Kisâî’nin bu cevabı karşısında el-Yezîdî, sevincinden şapkasını yere vurup, “ben Ebû Muhammed’im diyerek, şiirdeki, **المهر مهر** ifadesinde birinci “el-muhr” kelimesi mübteda olduğu için, ikinci “el-muhr” kelimesinin haber olarak merfu okunması gerektiğini söyler. Bu hadise karşısında Hârûnurreşîd, el-Yezîdî’ye, “mü’minlerin emirinin huzurunda künyeni söylüyor ve başını mı açıyorsun? Allah’a yemin olsun ki benim nazarımda, el-Kisâî’nin terbiyeli olarak hatalı cevabı, senin terbiyesiz olarak doğru cevabından daha makbuldür,” der. Bu söz üzerine el-Yezîdî, gâlibiyet lezzetinin edepli davranmasına mani olduğunu söyler⁴⁶.

el-Yezîdî’nin bu aşırı sevinci ve taşkınlığı, kanaatimizce kaynaklara geçmemiş veya tespit edemediğimiz diğer ilmi tartışmalarda, onun el-Kisâî’ye mağlûp olduğu, bir kere de galip olunca, duygularına hakim olamayarak mezkur hareketi yaptığı şeklinde yorumlanabilir.

SONUÇ

İdarecilerin ve halifelerin ilim adamlarına çok değer verdiği Hicrî II. asırda yaşayan el-Kisâî, devrinin ilim adamları arasında haklı bir şöhret elde etmiştir. O, kıraat sahasında temâyüz ederek yedi kıraat imamından biri olmuş; Arap dili grameri sahasında da kendini göstererek Kûfe nahiv ekolünün en önemli ve başta gelen temsilcisi durumuna gelmiştir.

Çocukluk devresinde Kur’ân ve Kıraat ilmi öğrendiği kıraat

⁴⁶ İbnu’l-Enbârî, a.g.e., s.82-83; Yâkût el-Hamevî, a.g.e., XIII, 178-179.

âlimi Hamza ez-Zeyyât ile münâzara yapmıştır. Kendisinden istifade ettiği nahiv hocalarından biri olan Yûnus b. Habib'le münâzara etmiş ve başarılı olmuştur. Arap dili gramerinin önemli isimlerinden el-Ferrâ ve Basra nahiv ekolünün önde gelen temsilcilerinden biri olan Sîbeveyh'le ilmî tartışmalarda bulunmuştur. İmam-ı Âzam'ın talebelerinden meşhûr Ebû Yûsuf ve Muhammed b. el-Hasan'la da fıkıh sahasında münâzaralar yapmış ve başarılı olmuştur. O, el-Asma'î ve el-Yezîdî ile de şiir sahasında münâzaralarda bulunmuştur. el-Kisâî, hem Arap dili grameri ile ilgilenenlerin hem de kıraat ilmiyle meşgul olanların istifade edebileceği en önemli şahsiyetlerden biridir.